

belenéztem abba, ami jön, és nem kell innen semmi” (293.). A zárlatot megelőző felsorolás azonban lágyít a szigorú leszámolás gesztusán, hiszen pontosan azt érzékelteti, hogy mi köthet valakit mégis nagyon erősen ehhez a világhoz.

Sajnálatos, hogy ez a két utoljára emlegetett remek szöveg épp *Az isztambuli battyút* fogja közre, melynek alapötlete – üres oldalakból s a hozzájuk fűzött lábjegyzetekből áll – teljesen súlytalannak bizonyul. Valamiféle tipográfiai, vizuális kísérletezés nyomai egyébként itt-ott még fellelhetőek a kötetben – gondolok itt a nagybetűs írásmód helyenkénti használatára, avagy arra, amikor a Sebald-művekhez hasonlóan Gagarin fekete-fehér fényképe is bekerül a róla szóló szövegbe –, ám ezek nem válnak számottevő szövegalkotó tényezővé.

Az új elbeszélésgyűjtemény és a 2008-as *Seiobo járt odalent* számos ponton érintkezik: összekapcsolja őket a magányos, rögeszmés hősök szerepeltetése, az esztétikai tapasztalat egzisztenciális tétellel való felruházása, valamint az idegenség egyszerre kulturális horizontok különbözőségéből adódó tapasztalatként és egyetemes emberi kondícióként való felmutatása. A különböző kulturális kontextusok kidolgozottsága azonban a *Megy a világban* már kevésbé meghatározó, a kiotói táj, egy velencei múzeum, avagy az Alhambra világának sajátosságára összpontosító elbeszélésmód helyett jóval absztraktabb és példázatszerűbb, az olvasó türelmét még inkább próbára tevő szövegekre bukkanhatunk benne. Az egyedi és egyszeri megjelenítéséről való lemondás – akárcsak a kinyilatkoztatás retorikájának felduzzasztása – pedig nem válik az egyébként letaglózó erejű Krasznahorkai-próza javára. (*Magvető*)

BALAJTHY ÁGNES

Olvasás és kritika

BÓNUS TIBOR: AZ IRODALOM ELLENJEGYZÉSEI

Bónus Tibor terjedelmes új könyvében kortárs magyar irodalmárok olvasásmódjára kérdez rá. A tárgyalt diskurzusok irodalomtudományos és filozófiai (főleg nyelv-elméleti) szempontú archeológiája mellett a szövegek dinamikáját is vizsgálja, vagyis hogy milyen viszony van tételesen kifejtett olvasáselméletük és a bennük megvalósuló olvasási gyakorlat között, ennek során pedig olykor a dekonstrukció retorikai olvasását is működteti. Hogy ő maga mit gondol az olvasásról, azt nehéz lenne röviden összefoglalni. Az erről alkotott tétel vagy definíció hiánya ugyanis maga is része az olvasásról kialakított elképzelésének, amennyiben ezt – a dekonstrukció, első sorban Jacques Derrida nyomán – éppenséggel olyan tárgyasíthatatlan, rögzíthetetlen és kiszámíthatatlan eseménynek látja, melyet e negatív jellemzőkön túl legfőképpen kettős kötések határoznak meg. Vagyis olyan, egyaránt kényszerítő, ugyanakkor egymást kizáró „előírások”, melyeknek egyidejűleg kell és nem lehet eleget tennünk. A fordítás, az interpretáció mindenkor szükségessége és lehetetlensége; szöveg és olvasás formalizálhatatlan viszonya (hiszen ezek egyszerre elválaszthatatlanok s mégiscsak különböznek egymástól); a referenciális

funkció minden nyelv számára konstitutív, ennyiben nyelven belüli szerepe, mely ugyanakkor a nyelven kívülre, vagyis a nyelv segítségével elérhetetlenre irányul; az olvasás programozottságának és önkényességének feloldhatatlanul ellentmondásos és így végső soron megismerhetetlen mozzanatai; azután magának az irodalomnak és az irodalmon kívülnek (történetinek, társadalmi, etikainak, politikainak) a rögzíthetetlen, megrajzolhatatlan határvonala; végül én és másik mindezzel összefüggő kölcsönös egymásra utaltsága, sőt egymásba íródása, ugyanakkor egymást kizáró vagy folytonosan fenyegető kapcsolata – talán a legfontosabbak az említett kettős kötések és aporetikus mintázatok közül.

Ha a dekonstrukció szerint ezek redukálhatatlan jellemzői az olvasásnak, akkor hogyan lehetséges, lehetséges-e dekonstruktív *kritikát* gyakorolni anélkül, hogy a megalapozó előfeltevéseinkkel ellentmondásba kerülnénk? Az említett kettős kötések nem teszik eleve lehetetlenné olvasásteljesítmények belső sajátosságainak pontos meghatározását, történeti megjelölését, s végül és legfőképpen megítélését? Nehéz kérdés, melyre nem tudok egyértelmű választ adni. De lássuk azokat az elemeket, amelyek egy ilyen, Bónus által – akár lehetséges, akár lehetetlen, minden esetre – *gyakorolt* dekonstruktív kritikát megalapozhatnak.

Először is ennek feltétele a másik diskurzus egyediségének körültekintő fölépítése, vagyis a vizsgált szövegek előfeltevéseinek, az őket megjelölő teoretikus mintázatoknak, módszereknek, nyelvhasználatnak a lehető legpontosabb, leghívebb rekonstrukciója. Bónus ebben mintaszerűen jár el. Egyedülálló módon képes nagyon bonyolult értekezői nyelvek szétszálazására, dinamikájuk leírására, a bennük működő burkolt vagy kimondott elméleti belátásoknak a föltárására. Megkülönböztetései finomak és élesek. Például az, ahogyan a Kulcsár-Szabó Zoltán de Man-könyvéről írott kritikájában a dekonstrukció két alapvető, a legtöbb ponton egymáshoz közeli (egymástól is tanuló), ugyanakkor néhol – mondjuk az olvasás kommunikatív-receptív és történeti mozzanatának Kulcsár-Szabó számára is döntő kérdésében – egymástól lényegileg különböző elméletét elválasztja egymástól, mégpedig úgy, hogy ezt alapvetően a tárgyalt monográfia diskurzusából, azzal egyenrangú párbeszédbe lépve fejt ki, lenyűgöző. Hasonlóan az, amikor Lőrincz Csongor olvasásmódjának kritikai mérlegelésekor a hermeneutika és a dekonstrukció, a dekonstrukció és a mediális kultúratudományok közötti bonyolult, ráadásul szerzőnként változó konstellációkban megnyilvánuló viszonyt mutatja be. Bónus ebben kivételesen magas szinten teljesít. Kevés magyar értekező mondhatja el magáról, hogy hozzá hasonlóan alaposan és tagoltan ismeri a kortárs irodalomtudomány különböző diskurzusait. Azt pedig, ami voltaképpen fontos, még kevesebben: hogy képes ezek azonosítására, bonyolult viszonyrendszereik föltárására akár abban az esetben is, ha maga a vizsgált diskurzus nincs tudatában ezek „jelenlétének”, őt megjelölő működésének. A könyvnek ebben a tekintetben fölmérhetetlen pedagógiai haszna van. Rengeteget lehet tanulni egyrészt a különböző elméletek összefoglalásából, legfontosabb fogalmai és fogalmi összefüggéseik árnyalt megrajzolásából, azután – ami a legnehezebb – abból, ahogyan Bónus a tárgyalt szöveg és az elméletek között kapcsolatot teremt, végül pedig abból, ahogyan bizonyos irányzatok vagy egyes fogalmak (például a referencia fogalma) körül folytonosan újratermelődő homályt eloszlatja. (Apropó referencia: milyen jól jönne egy fogalommutató!)

Másodszor a kritikai mozzanat pertinenciája nem kis részben annak köszönhető, hogy Bónus különböző szintű vagy hatókörű elvárásokkal szembesíti a tárgyalt irodalomtudósok munkáit. A legalapvetőbb ezek közül az irodalom nyelviségének szóhoz juttatása. Ez a legáltalánosabb és legszigorúbb követelmény, melyet az indokol, hogy Bónus minimálfeltételként ragaszkodik ahhoz, hogy – egyszerűen mondva – az irodalomban a nyelv nem a reprezentáció pusztá eszköze, hanem az irodalom *konstitúciója és létmódja* nyelvi (hogy ez és ennek következményei mennyire nem triviálisak még ma sem, arról ebben a könyvben is meggyőzően tanúskodik néhány alaposan kivesézett idézet). Ehhez kapcsolódik az, hogy ezt a nyelviséget a nyelvészeti, poétikai, retorikai hagyomány évezredek óta formálódó fogalmi eszközeinek segítségével tartja foltárhatónak. Ez egyben a dekonstrukció azon követelményével, szigorú szabályával is összhangban van, amely szerint az olvasás konvencióit nem rúghatjuk fel tetszőlegesen, vagyis hogy – sokak számára talán még ez is meglepő lehet, noha akár *egyetlen* dekonstruktív mesterszöveg figyelmes elolvasása is bizonyíthatja – a dekonstrukció szerint *sem* olvashatunk ki *bármit* egy szövegből. Paul de Man leghajmeresztőbb végkövetkeztetésekre jutó olvasatainak egyes lépései a legszigorúbban következetesek, távol mindenféle önkényességtől (ettől is lesznek hajmeresztők) – ha pedig nem, akkor az *hibája* az adott olvasatnak. Az olvasásnak a szemiológiában kidolgozott módszerei jelentik azután Bónus számára a költészet- és szónoklattani hagyománynak azt a történeti alakját, amely mai nézetből „megkerülhetetlenként” íródott be ebbe a tradícióba. Azért megkerülhetetlenként, mert vele együtt az irodalomnak arról a sajátosságáról, nevezetesen (itt jelszerűségként értett) *textualitásáról* is lemondanánk, amelyhez Bónus – ma legfőképpen a média- és kultúratudományos irányzatok egy részének az ezt a sajátosat felszámolni igyekvő törekvéseivel *szemben*, másfelől pedig az irodalmat, az irodalomnak ezt a sajátját tárgyasító meghatározás lehetlenségének belátásával *együtt* – ragaszkodik, szerintem helyesen.

Harmadszor pedig, ami magát a dekonstrukciót illeti: ha jól látom, ennek belátásai és olvasási technikái nem normatív elvárásként fogalmazódnak meg, s nem is ekként vezérlik az olvasásmódok szoros olvasásának kritikai műveleteit. Ezek ugyanis egyrészt bizonyos félreértések elosztatásakor jutnak szerephez, tehát ha maga az olvasott szöveg idézi meg őket – tévesen. Másrészt pedig akkor, ha a tárgyalt munka kimondott vagy kimondatlan (de az érvelés logikai kényszerei alapján kötelezően odaértett) előfeltevései, következtetései, vagy egyáltalán önmagával szemben támasztott igényei, teszik indokolttá a dekonstruktív olvasásmódok (kritikai) szóhoz juttatását. Az utóbbira főként a Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-könyvéről szóló írásban, s a Lőrincz Csongor első két kötetét mérlegelő kritikában látunk több példát. Mindkét szöveg jó néhány idevágó részlete – például a narratológia dekonstruktív kritikája, vagy az irodalmi hermeneutikának és a dekonstrukciónak az *aisztihészisz* mentén kifejtett különbségei – magisztrális: taníthatóan és tanítandóan pontos és megvilágító.

Mindez azonban legföljebb beágyazza a korábban fölvetett – és szerintem Bónus egész olvasási és kritikai stratégiája szempontjából a legfontosabb – kérdést, de semmiképpen sem veszi el annak életét: *nem ellentmondásos-e a dekonstruktív kritika gyakorlata?* Ezt valóban nyitott kérdésnek gondolom, melyre Bónus könyvének elolvasása után sem tudnék igen/nem formájú, határozott és egyértelmű

választ adni, s ugyanakkor egyáltalán nem merőben akadémikus vagy formális kérdésnek, hiszen magukból a szövegekből vetődik fel, Bónus olvasásmódja hívja elő. Nézzük először az elméleti általánosság szintjén, mire gondolok. Bónus szerint az olvasás, *minden* olvasás „a szöveg közvetítésével elkerülhetetlenül a szöveg ellenállásának (lehetetlen) legyőzését kísérli meg.” (378.) A „szöveg ellenállásának (lehetetlen) legyőzése”: ebben az értelemben az olvasás soha nem lehet – a legösszetettebb, legkifinomultabb és legkitartóbb olvasás sem – sikeres. Nem győzheti le teljesen a szöveg ellenállását (ez „lehetetlen”), hiszen mindig – mégpedig strukturálisan programozott módon – maga után fog hagyni egy maradékot, az olvas(hat)atlan maradékát. (Fontos itt, hogy ez a „maradék” nem a szöveg értelemlehetőségeinek egy történetileg esetleg később kibomló alakját jelenti, hanem egyidejű, strukturálisan szükségszerű „maradékot”.) Mit gondoljunk erről a „maradékról”? *Mikor, milyen esetben* mondhatjuk azt, hogy az olvasásnak az összeszedésben és a széttartásban megnyilvánuló ellentétes, ám egymást feltételező tendenciái „kimerítették” a lehetőségeiket? (Miközben tudjuk, úgy tudjuk, hogy ezek a lehetőségek soha nem meríthetők ki.) *Mikor, milyen esetben* mondhatjuk, hogy a fent előszámlált kettős kötések szálainak felbontása (akarom mondani összeszövése; bár lehet, hogy ezen az absztrakciós szinten ez ugyanaz) nem folytatható tovább? (Miközben tudjuk, úgy tudjuk, hogy mindig tovább folytatható.)

Mondok egy példát. A kérdés legérzékenyebben talán a Lőrincz Csongor két líraelméleti és -történeti könyvét tárgyaló írás kapcsán vetődött föl bennem (de több helyen a Szegedy-Maszák-kritika olvastán is), ezért ebből. A *Romok maradvéka* című szövegben Bónus kritikailag viszonyul a „szöveg és az olvasás fenomenalizáló mozzanatának” Lőrincz Csongornál olvasható „végletekig vitt kritikájához” (persze finoman modalizált és részletesen okadatolt s árnyalt kritikával, sőt, mint rögtön látni fogjuk, maga a bírálat is kérdés – kérdőjel nélküli kérdés – formájába van rejtve), amikor fölveti: „Kérdés, elképzelhető-e olyan olvasás, illetve az olvasás olyan olvasása, mely meg tudna szabadulni ettől az önkéntelenül is a fenomenológiai immanencia gyanújába kever(ed)ő deiktikától, amelyre az interpretáció pertinenciájának mibenléte, ennek (bármily félrevezető) adekvációjellege is visszamutatni kénytelen.” (260–261.) Viszont – s itt már egyértelmű a mondottak kritikai éle – harminc lappal később ezt olvassuk: „Az olvashatatlanságot innen nézve végső soron konkrét, »tárgyasított« poétikai eljárások produkálják, [...] melyek működésének Lőrincz Csongor [...] a taníthatóságig pontos »leírását« adja. Az esztétikai ellen irányított olvasási programról viszont ennek következtében akár az is kiderülhet, hogy az irodalmi olvasás kifinomult, magas fokon reflektált módján és értelmében [...], de alapvetően mégis *az esztétikai fenomenalizálás keretében marad*, távol a szó eredeti értelmében megvalósuló retorikai olvasástól.” (290., kiemelés az eredetiben.) Egyfelől tehát – az első idézet retorikus (és kijelentő mondat formájú) kérdésének implikációját kibontva – nem képzelhető el olyan olvasás, mely meg tudna szabadulni az alakzatokra történő fenomenalizáló rámutatástól (mintha azok a maguk felismerhető és azonosításra váró módján eleve ott lennének a szövegben). Másfelől viszont, a második idézet értelmében, nem jó, ha az olvasás az esztétikai fenomenalizálás keretében marad, és (vagy akár: mert) nem „a szó eredeti értelmében megvalósuló retorikai olvasást” végzi. A megfogalmazás módja azt

sejteti, hogy ez a fenomenalizálás korlátozható (kellene hogy legyen), itt „térben” („keretében marad”, „távol”), de mint mindjárt látni fogjuk, lehet, hogy inkább „időben”. Csakhogy ha a fenomenalizáló mozzanattól a(z olvashatatlan) textualitás retorikai olvasása sem lehet soha teljesen mentes (hiszen e fenomenalizálás „eredményeire”, ahogyan az első idézetben szerepel, „az interpretáció pertinenciájának mibenléte, ennek [bármily félrevezető] adekvációjellege is visszamutatni *kénytelen*”, az én kiemelésem), akkor hogyan lehetne ezt korlátozni, vagy akár az olvasásban (térben és időben) „magunk mögött hagyni”?

Bónus persze tisztában van ennek a kettős követelménynek a voltaképpen teljesíthetetlen (?) voltával. (*Ad analogiam*: a dekonstrukció szükségképpen referenciális módon mondja ki a referencia hibáját; az olvasás feltétele az olvashatatlan-ság, utóbbi viszont csakis olvasásban nyilvánulhat meg, s így a végtelenségig stb.) Hiszen ugyanebben a tanulmányban ő maga írja az olvasás összeszedő és – itt a költészettörténeti korszakok képletének, az ezáltal föltételezett (egyébként: valóban föltételezett, szükségképpen föltételezett?) egységes esztétikai tudat projekciójának a révén – korlátozó mozzanataról: „Ez a korlátozás elkerülhetetlen, hiszen ezek a kényszerítő mechanizmusok adják a diskurzus erejét, hatékonyságát, pusztán működtetésének módja, kifinomultsága lehet a kérdés, melyen múlhat a módszer vagy stratégia meggyőző ereje, sőt kánonalakító hatása.” (294.) A kritikai szempont tehát itt a mód („kifinomultság”) lehet, másutt (és talán gyakrabban) temporális kritériumokat olvasunk (hogy ugyanis az olvasó „túl gyorsan”, „túl korán” stb. hagyja el a bevezetőben előszámlált kettős kötések egyikének valamelyik szálát vagy hurkát). Ennek a szempontnak a bizonytalanságával, vagy inkább erős feltételezettségével Bónus – megint csak – tisztában van, ezt mutatja például az, amikor arról írva, hogy a „konkrét szövegértelmezés [...] hajlamos lehet [...] idejekorán [ezt itt minden bizonnyal úgy kellene értenünk: „túlságosan korán”, „idő előtt”] [...] felfüggeszteni a szövegek olvasását”, zárójeltek között közbeszúr egy önmagának is címzett kérdést: „(persze mi számít koránnak?)” (295.). Az olvasatok összetettségének, kidolgozottságának, finomságának foka, vagy – ha már temporális, a tempóra vonatkozó határozószók is előkerültek – az olvasás (a filológus Nietzsche által követelt) „lassúságának” mértéke nem adható meg világos és egyezményes kritériumok alapján. Itt végső soron nem tudunk másra hagyatkozni, mint a csiszolt ítélőképességre, mely ugyanakkor nem jelenti az ítélet szubjektívizálását. Hiszen a judícium, ha megosztható akar lenni, mindenkor a (legalább részben) közösen osztott hagyományra kell, hogy támaszkodjék. S mielőtt még e bizonytalanság vagy feltételezettség okán bárki elparentálná a dekonstrukciót mint a kritikai olvasás lehetőségét, gondolja meg: melyik irodalomtudományos irányzat tudhat lemondani szövegértelmezései során és ítéleteiben a(z olvasási) tapasztalat, a kultúra, a konvenciók, a hagyomány legitimáló, sőt hordozó erejéről? Arról, amit hermeneutikai érzéknek nevezhetünk, s amely *sensus* nem áll szemben a racionalitással, hanem éppen ennek alapját, sőt inkább éltető közegét jelenti.

Nincs itt arra tér és idő – hogy magam is Bónus kedvelt, s könyve olvasásának előrehaladtával némiképp önparodisztikussá váló fordulatával éljek –, hogy az egyes tanulmányokat részletekbe menően tegyem mérlegre. Néhány észrevétel elősorolására szorítkozom.

A Németh G. Béláról szóló tanulmány (*Irodalmi tudat – természeti és kulturális kód között*) a 20. század egyik legnagyobb magyar irodalomtudósának olvasásmódját a főként klasszikussá vált verselemzéseiben megjelenő lélektani és bölcseleti horizont teljesítménye okán értékeli nagyra. Ugyanakkor – kevésbé kritikai élel, inkább a tudománytörténeti távolságot hangsúlyozva – rámutat ennek a pszichológiai és ontológiai érdekeltségű értésmódnak a poétikai-szemiotikai mozzanat háttérbe szorításából fakadó korlátaira is. Fölvethető, hogy a Heidegger felől érkező bölcseleti hatás – ez a német filozófus olyan értelmezésén alapul, melyet Bónus nem minden ponton ír alá – részletes tárgyalása mellett érdekes lehetett volna a Németh G. olvasásmódját alakító (véltetőleg főként ugyancsak német) irodalomtudományos diskurzusok számbavétele is. A tudománytörténeti elkülönbötetést pedig árnyalhatta és igazságosabbá is tehetné volna a korabeli magyarországi irodalomtudományos kontextusnak legalább villanásnyi földidézése.

Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-monográfiájával foglalkozik a kötet leg-hosszabb, kisebb könyv terjedelmű írása (*A perspektíva igazságfialanságla*). Szegedy-Maszák olvasásmódja – Bónus bemutatásában – többnyire nyugvó pontra jut az olvasás egymást föltételező s ugyanakkor taszító pólusainak egyikén (az „összeszedő”, integratív mozzanatnál), s nemcsak a hermeneutika belátásainak hangsúlyozása marad nála felületi, hanem olykor a poétikai-szemiotikai mozzanat is háttérbe szorul az életrajzi vagy a (külsődlegesnek megmaradó) műveltségi *információk* mögött. A perspektívák viszonylagosságának, az értelmezés (elvi) nyitottságának hangsúlyozása csak felületes olvasók számára rejti el az olvasatoknak az említett tényezőkből fakadó zártságát. Másfelől a titoknak s a halálnak mint a Kosztolányi-életmű nemcsak tematikusan fontos elemeinek dekonstruktív mozzanatok is tartalmazó előtérbe állítása a legjobb lehetőségeihez juttatják el ezt az olvasásmódot. Bónus elbeszéléseleméleti és irodalmi érdeklődésének, értékrendjének kialakulására a magyar irodalmárok közül talán Szegedy-Maszák volt a legnagyobb hatással. Ezt azért érdemes itt hangsúlyozni, mert ebben a tanulmányban a kritikai mozzanatra esik a nagyobb hangsúly, miközben persze – s a kritikai észrevételek ezen a horizonton belül, vagy ezen a szinten értendők – Szegedy-Maszák Mihály életművét – joggal – a legnagyobbakéval emeli egy sorba az értekező. Ennek során többször hangsúlyozza annak „megkerülhetetlen” voltát, ami Bónusnál nem üres fordulat, hanem a szó szoros értelmében veendő komolyan: nem képzelhető el ma olyan, elbeszélő művek színvonalas olvasására képes magyar irodalmár, aki – akár tud erről, akár nem – ne támaszkodna valamiképpen a Szegedy-Maszák által lefektetett és elbeszélő szövegek mesteri elemzése során kipróbált narratológiai alapokra. A tárgyalt olvasásmód értékeinek alaposabb kidolgozása – mondjuk valamelyik nagy hatású elemzés egy-két mozzanatának részletesebb megmutatása – meggyőzőbbé tehetné volna ezt az értékelést.

Rendkívül bonyolult szerzőről szóló, nem könnyen olvasható monográfiát tárgyal a kötet harmadik, Kulcsár-Szabó Zoltán *Tetten érhetetlen szavak* című de Man-könyvéről szóló írása. A tárgyalt munka a magyar irodalomtudomány elmúlt évtizedének egyik legkomolyabb teljesítménye, amely – helyesen észleli Bónus – csak is a nemzetközi tudományosság kontextusában és mércéi alapján helyezhető el és értékelhető megfelelőképpen. Bónus talán itt nyújtja a legnagyobb értelmezői tel-

jesítményt: úgy tudja elhelyezni Kulcsár-Szabó munkáját a legösszetettebb dekonstruktív (és hermeneutikai) bölcséleti és irodalomelméleti diskurzusok finom különbségeinek bonyolult hálózatában, hogy közben Kulcsár-Szabó hallatlanul komplex olvasási műveleteinek is lenyűgözően pontos és árnyalt leírását adja. A *Tetten érhetetlen szavak* utolsó tanulmányaiban a kései Derrida felé vett „fordulat” megértése nélkül – s ennek megértésében és megértetésében áll ennek a tanulmánynak a voltaképpeni és egyedülálló teljesítménye –, úgy gondolom, nehezen lesz érthető a magyar irodalomtudomány nemzetközi viszonylatban is párbeszédképes teljesítményeinek jelenlegi – és amennyire ez megjíósolható, közeli jövőbeli – alakulása.

A Lőrincz Csongor líraelméleti és -történeti munkáiról szóló tanulmány (*Romok maradéka*) azért lesz a kötetnek a dekonstruktív kritika lehetőségének szempontjából a legtöbb tanulsággal szolgáló írásává, mert Bónus itt a szemléleti alapok közossége ellenére az olvasásmódok konkrét szövegelemzésekben megmutatkozó különbségeit emeli ki és artikulálja határozottan. Lőrincz olvasatait azért éri kritika, mert – a tanulmány szerzője szerint – „túl gyorsan” odahagyják a szövegek szemiotikai folyamatainak vizsgálatát, s lépnek az elméleti általánosítások elvont szintjére. Ebben ugyan lehet igazság, mindazonáltal – a dekonstruktív kritika (lehetetlen) lehetőségéről korábban mondtak mellett – az is fölmerül, hogy Bónus minden esetben kellően tekintetbe veszi-e itt az elemzések saját maguk által kijelölt (első sorban költészettörténeti) céljait és diszkurzív határait?

Ha Lőrincz Csongor esetében a közelség és az ebben mégiscsak föltáruló távolság közvetítése jelentette az értelmezés legnagyobb feladatát, akkor a Radnóti Sándor könyvéről (*A piknik*) szóló tanulmányban egyértelműen a távolság kihívása. A *kritika nyelvfelédett apológiája* című szöveg szigorú bírálatát adja Radnóti ideologikus és az irodalmi olvasást (abban a formájában, ahogyan ezt Bónus érti) nagyjából el is lehetetlenítő irodalom- és nyelvfelfogásának. A kritika itt mindenek előtt azon alapul, hogy a Radnóti által – a tárgyalt könyvben persze csak elméleti összefüggésben – képviselt tézisek nem képesek az irodalom nyelviségét és a művek világképének „filozófiai rekonstrukcióját” egymással az interpretációt vezérlő funkcionális viszonyba állítani, sőt a nyelviség mozzanatának lényegében semmiféle szerepet nem tulajdonítanak – vagy legföljebb a stilisztikai leírás tárgyiasító módján felmutathatót – irodalmi szövegek olvasásában. Bónus meggyőzően mutatja ki, hogy Radnóti tudomány- és kritikafelfogása nemcsak belsőleg ellentmondásos, de irodalomtudományos szövegekről adott olvasatai – értésmódjának említett összetevőire visszavezethetően – több ponton alapjaiban értik félre nemcsak a dekonstrukció, hanem a hermeneutika, sőt a szemiológia kulcsszövegeit is. Bónus terjedelmes kritikája jószerével azt az egy mozzanatot tudja értékelni Radnóti munkájában (bár ezt valóban nagyra értékeli, amit kritikájának rendkívüli alapossága önmagában is jelez), hogy megkísérel – végül sikertelennek bizonyuló – párbeszédbe lépni olyan diskurzusformákkal, melyek alapvetően idegenek felfogásától.

A kötetet három rövidebb kritika zárja. Szirák Péter Örkény-könyvét azért értékeli nagyra a szerző, mert az életrajzi monográfia látszólag konzervatív formájában a monográfus a dekonstrukció legradikálisabb belátásaival összhangban tudja megmutatni irodalom és rajta kívüli (mindenek előtt a történelem és a politika) tár-

gyiasíthatatlan és bonyodalmas, mindkét irányban nyitott viszonylatait, s érzékeny és képzett olvasatait biztos ízléssel igazítanak el a messze nem egyenletes színvonalú életmű darabjai között. A Molnár Gábor Tamás tanulmánykötetéről („*Barátilag megfelelni a dolgot*”) írott recenzió fő szempontja ugyancsak az irodalomnak a saját belsejéhez és külsejéhez való viszonya lesz, a metafikció Molnár által vizsgált jelenségére összpontosítva. Ennek a szövegnek a fő érdekességét a fordításról, laikus és professzionális olvasó különbségéről és megkülönböztethetlenségéről, fikciónak és morális ítéletnek, valamint pragmatizmusnak és dekonstrukciónak a viszonyáról mondtak adják. Hárs Endre *Én – túl a nyelven* című könyve mindezek előtt a kortárs irodalomtudomány nagy hatású irányzatainak, közelebbről a kultúratudományos és antropológiai „fordulatnak” a dekonstrukcióhoz való viszonya miatt lesz érdekes kritikus értelmezőjének. Itt főként az irodalom textualitásának narratív „felszámolása” hívja elő a bírálatot, melynek különösen tanulságos és megfontolandó része a „személyesség” újabb keletű humántudományos hóbortjának elutasítása és annak megmutatása, hogy „a szöveg lehető legszorosabb olvasása, az az interpretáció, amely a szöveg megszólaltatásában a leginkább képes »eltüntetni« az olvasó személyességét, bizonyulhat olyan eseménynek, amely nyomszerű egységében felülmúlja bármely narratív élménybeszámoló érdekességét.” (379.)

A könyv több helyén is olvashatunk megnyilatkozásokat a mediális és a kultúratudományos irodalomértés, valamint a velük sok szempontból rokon „új izmusok” (új historizmus, új eticizmus stb.) gombamód szaporodó irányzatainak arról a sajátosságáról, hogy ezek hajlamosak elfeledkezni az irodalom nyelvi konstitúciójáról, s az olvasásnak azokról a finomabb, szemiotikailag érzékeny módozatairól (nem beszélve a retorikai olvasásról), amelyek ezt a nyelvi konstitúciót képesek megnyilvánítani. Bónus ezzel kapcsolatban előadott, az irodalmi olvasás komplexitásának feladására, negligálására, rosszabb esetben az ennek megvalósításához szükséges kompetencia hiányára irányuló kritikáját a hermeneutika, de még nagyobb nyomatókkal a dekonstrukció olvasási gyakorlata felől terjeszti elő. Amit ezzel kapcsolatban a diszciplináris határok feloldásának elsietett és terméketlen voltáról, a hermeneutikának és a dekonstrukciónak az említett irányzatok egyes képviselőinél tapasztalható félreértéséről (ezzel együtt „meghaladottságuk” elsietett bejelentéséről), a(z irodalmi) szövegek textualitásának, sőt akár nyelviségének figyelmen kívül hagyásáról, s irodalom és nem irodalom határainak túlzottan gyors eltörléséről (vagy, s ez bizonyos szempontból ugyanaz: túlságosan magabiztos rögzítéséről) mond, azzal elvileg egyetértek. Viszont úgy gondolom, álláspontjának meggyőzőbbé tétele több hivatkozást, esetleg idézetet igényelne: annak pontos rögzítését, hogy mikor melyik irányzatról, annak melyik képviselőjéről, annak melyik munkájáról, annak mely állításáról vagy értelmezői lépéséről beszél. Itt említhető az is, hogy Bónus módfelett takarékosan bánik az önhivatkozásokkal. Például amikor a 80. lap 31. jegyzetében Kosztolányi és Babits értekező prózai munkáinak egymáshoz viszonyított értékéről olvasunk határozott ítéletet, akkor ezt a megállapítást csak az az olvasó nem fogja megalapozatlan kinyilatkoztatásnak tartani, aki ismeri a szerzőnek *Babits és Kosztolányi mint (egymást) olvasók* című tanulmányát (a *Diskurzusok összjátéka* című kötetében), amely ezt a kérdést

részletesen tárgyalja, s amely – valamikor a kilencvenes évek második felében – azzal váltott ki elismerést az értők körében, hogy az archeológiai vizsgálódáshoz – magyar nyelven elsőként – kapcsolta hozzá elméleti-kritikai szövegek retorikai olvasásának a dekonstrukciótól tanult gyakorlatát. Aki pedig nem ismeri ezt a kiváló szöveget, vagy nem emlékszik már rá, annak egy utalással meg lehetett (kellett) volna könnyíteni a hozzá vezető útját. Hasonló mondható el a genetikus szövegkritikát illető bírálatról is. Vajon hányan tudják, hogy Bónus észrevételeinek háttérében az irányzat mélyreható, rendszeres kritikája áll, mely 2009-ben látott napvilágot egy Proust-tanulmány terjedelmes bevezetőjeként a *Filológia – interpretáció – médiatörténet* című kötetben? A tudományos szövegtermelés mai viszonyai közepette egyszerűen nem lehet megalapozottan elvárni, hogy minden olvasó ismerje ezeket a munkákat, vagy akár csak tudjon róluk. Szívesen olvastam volna többet az ún. „kontextualista pragmatizmusról” is, nemcsak magyar képviselőinek munkái kapcsán, hanem az irányzat (?) legjellemzőbb, legfontosabb téziseinek, olvasási módjának részletezőbb kifejtését is. (Mindössze Richard Rorty és Stanley Fish kapcsán hangzik el néhány mondat a könyvben, miközben az „irányzat” bírálata nemcsak a Szegedy-Maszák-kritikában játszik jelentős szerepet.)

Bónus Tibor nem ritkán illeti (retorikailag is) éles kritikával kollégái egyes megfogalmazásait vagy bizonyos műveit, de akár egész irodalomtudományos irányzatokat is. (Itt elsősorban nem a kötetben kifejezetten tárgyalt munkák valamely jellemzőjének vitatására gondolok, hanem a fő témához kapcsolódóan, sokszor lábjegyzetekben megjelenő kritikai futamokra.) Bizonyára vannak olyanok, akikben ezeknek a bírálatoknak a határozottsága és olykor tagadhatatlanul kom battáns hangneme visszatetszést kelt. Azt hiszem, ez nagy részt temperamentum és ízlés kérdése. Az viszont általános érvénnyel elmondható, hogy Bónus polemikus okfejtései során nem személyeskedik, s észrevételei nem helyezhetők el valamiféle törzsi logika vagy kivált világnézeti-politikai eloszlás alapján. (Aki ilyesmivel próbálkoznék, az igen hamar zavarba jönne, mert minduntalan „ellentmondásokra” bukkanna, és éppen ez mutatja Bónus szakmai, tudósi következetességét.) Nagyon világos szakmai értékrendet követve, mindig részletesen kifejtve és argumentálva hangzanak el ezek a nem egyszer kíméletlen bírálatok. (Az egész könyvben talán egyetlen kivételre akadtam, ahol részletesebb kifejtés nélkül minősíti „enyhén szólva is zavarosnak” egy kritikus munkáját, de bírálata alapjait – „a retorika tárgyiasítása, a szöveg és a nyelv tényszerűségének tételezése, s az irodalom fenomenként való meghatározásának naív feltételezése” – itt is nyilvánvalóvá teszi. [331., 20. j.]) Másrészt pedig arra lehet fölhívni a figyelmet ezzel kapcsolatban, hogy az erőteljes kritika, az éles vita vagy akár a teljes elutasítás a miénknél nagyobb, szabadabb és tagoltabb kultúrák szellemi életében egészen megszokott dolog (és ott többnyire hozzákapcsolódik, miként Bónusnál, a saját álláspont világos kifejtése és a tárgyyszerű, racionális érvelés). Nem szólva arról, hogy – amint ezt Bónus pontosan megfogalmazza – „egy önreflexióiban kifejezetten toleráns értekező beszédmód konkrét olvasási műveleteiben akár sokkal erőszakosabb is lehet, mint egy konfrontatívra modalizált, melynek ugyanakkor élesebb hallása van a szövegek finomabb hangjaira.” (138.) Egy edzettebb s így jobb kondícióban lévő szellemi közegben ez a kemény, sokat ütköző, ugyanakkor rendkívül technikás és

mindig sportszerű játékmódor bizonyára nagyobb és szélesebb körű elismerést vívhatna ki magának. Ehhez persze legelőször annak belátására lenne szükség, hogy a sokszor nem szemléleti-felfogásbeli, hanem tudománypolitikai, sőt nem egyszer merőben személyes-érzelmi természetű elfogultságok provinciális uralmánál izgalmasabb és pezsdítőbb azoknak a szabad szellemeknek a világa, akik szívesen tanulnak másoktól, s tárgyilagosak és igényesek (igyekeznek lenni) másokkal, de legfőképpen önmagukkal szemben. Mert őket ezek a csípős és jól informált kellemetlenkedések, ez a tudós és szigorú tekintet éppenséggel több gondolkodásra, körültekintőbb fogalmazásra, egyszóval jobb munkára ösztönözheti.

Ezzel összefüggésben (e kritikusi habitus részleges magyarázataként is) figyelemreméltó, ahogyan Bónus – a korszellem oltárán itt sem sokat áldozva – az egyes irányzatok vagy éppen egyéni olvasási teljesítmények viszonylagosságát, „közös mérce híján” összemérhetetlenségüket állító „vidám relativizmussal” szemben viszsztatérően megfogalmazza ellenvetéseit. Ebben a gondolkodás és a megalapozott ítélet munkáját megtakarító, mindent (a maga szintjén) nivellálni akaró eltompultságban ugyanis „a(z ön)tudatlanság léha erőszakosságát” látja, mely „az irodalom olvasásmódjainak könnyed dehierarchizálásában jelentkezik” (58.). Ezt a fajta *nem relativista pluralizmust* (mert természetesen nem az „egyetlen igazság” hitéről van itt szó), melyet Bónus főként Foucault, bizonyos vonatkozásaiban pedig Nietzsche, Freud és Derrida nyomán képvisel, annak belátása vezérli, hogy a különböző perspektívákban, vagy pontosabban – hiszen itt a nyelv egy konstitutív mozzanatáról van szó – bármiféle megnyilatkozásban kitörölhetetlenül vagy dekonstruálhatatlanul ott működik az igazság igénye. Amely viszont másfelől is ugyanolyan kényszerűen – ezt Bónus Derridától tanulta meg – a mindenkori másik elfogadására, *ellenjegyzésére* van ráutalva. Az is valószínű, hogy ez a felfogás a tudomány, de egyáltalán bármiféle szellemi tevékenység teljesítmény- és minőség-elvének is inkább képes megfelelni, mint a „virágozzék minden virág” (amúgy is baljós eredetű) jelszavának „relativizmusa”.

De mit szóljon mindehhez mondjuk egy galamblelkű és régimódi hermeneuta, akire a diskurzusok közötti „harc” foucault-iánus képlete és ilyen erőteljes megnyilvánulása elsősre akár még elidegenítően is hathatott? Talán azt, hogy amikor a hermeneutika nézetéből a „másik *igazságáról*” beszélünk – s ezen diszkurzív kontextusban nem valamiféle privát véleményt értünk, hanem a „középre állított dologra” vonatkozó tárgyszerű, és mindenkor a szökratészi „számadásra” kötelezett beszéd igaz voltát –, akkor tehát ezzel csakis mint *igazsággal*, annak (komolyan vett) igényével, és – a másik oldal felől – ugyanígy csakis a saját igazságunktól, ennek (komolyan képviselt) igényétől mozgatva bocsátkozhatunk a megértés kiszámíthatatlan kimenetelű párbeszédébe. Mely olykor bizony a vita és a kritika formáját ölti. Ez, a másikkal való ilyen értelmű „kitettség” (139., 180.) tehát egyszersmind a mindenkori *szóban forgó* „dologra” vonatkozó *kölcsönös megért(et)és*, vagy – találhatóbb kifejezéssel – a rá irányuló *szót-értés* feltétele is. (Gadamernél ez az oly sokszor egyfajta diplomatikus közvetítésként vagy, ami még rosszabb, a saját egyirányú átviteleként, monologikus érvényre juttatásaként félreértett *Verständigung, sich verständigen.*) Ennek a szót-értésnek a sikerét pedig korántsem a „teljes egyetértés” elérésében láthatjuk. (Gondoljunk csak arra, hogy az „egyetértés”

[akarása], a maga békeharcos módján, milyen sokszor tartalmazza a különbségek, az egyedi eltörlésének erőszakos mozzanatát.) Sokkal inkább abban a nehéz és *küzdelmes* munkában, amely a megértés (vagy mondjuk az olvasás) során úgy őrzi meg én és másik felszámolhatatlan különbségét, hogy ugyanakkor nem dermeszti meg vagy zárja be identitásukat, hanem éppenséggel megnyitja azt a másik által és a másik felé, s amely a maga eseményszerűségében egyedül vezethet el oda, hogy *a dolog igazságából* valami feltáruljon számunkra.

Ennek belátására és az ennek a belátásnak megfelelő megnyilvánulásokra pedig nemcsak az irodalomtudomány, sőt nem is csak a tudomány diszkurzív terében lenne igen nagy szükség. (*Ráció*)

SIMON ATTILA

„Nőként írni nőkről. Hogyan kell?”

MENYHÉRT ANNA: NŐI IRODALMI HAGYOMÁNY

Mindig nagyon örülök, ha olyan tanulmányokat vagy könyveket olvashatok, amelyek a magyar irodalom történetét társadalmi nemi szempontok szerint veszik szemügyre, ha az új olvasási metódusok a jól ismert szövegeket képesek új fényterésben bemutatni, vagy ha olyan szerzők (újra)felfedezésére tesznek az írások kísérletet, akik valamilyen indokkal korábban nem kerülhettek be a kánonba, illetve időközben kisodródtak onnan. Menyhért Anna *Női irodalmi hagyomány: Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna* című kötete az utóbbi esetnek egy izgalmas példája, hiszen a könyv szándéka bevallottan az, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar irodalmi kánon (néhány kivételtől eltekintve) mennyire mellőzi a női írókat, továbbá a szerző azt is céljának tekinti, hogy lehetőleg változtasson mindezen (14.).

A könyv mottói Virginia Woolftól és Kulcsár Szabó Ernőtől származnak, közös nevezőjük minden bizonnyal a hagyomány kérdésköre: Woolfnál egy hiányzó női irodalmi hagyomány idéződik meg, míg Kulcsár Szabó hagyományfelfogása a fogalmat a (kulturális) emlékezet állandóan újraszervező terében gondolja el. A *Női irodalmi hagyomány* pontosan a kulturális emlékezet bizonyos ideológiák alapján folytonosan újjászerveződő folyamatainak következményeként (is) mutatja be azt a folyamatot, amely során a női szerzők sajnálatos módon kihullottak az irodalmi kánonunkból. Viszont ugyanez az olykor tudattalan, olykor tudatos átrendező tevékenység talán arra is alkalmat ad, hogy ezt a helyzetet megváltoztassuk. Ennek megfelelően Woolfhoz és a feminista irodalomtörténet-íráshoz hasonlóan Menyhért is egyfajta „visszamenőleges hagyományépítést” (19.) végez, hiszen úgy gondolja, hogy „ez a garancia arra, hogy a mai nő irodalom nem felejtődik majd el: a mai női íróknak elődökre van szüksége ahhoz, hogy rájuk támaszkodva ők maguk is hagyománnyá válhassanak majd” (19.). A szerző tehát bízik abban, hogy ez „a rejtett és rejtőző, de bűvőpatak módjára létező hagyomány [...] a 20. századi női